azzal, hogy én tudom ám, hogy ki ez a Korga! Zita azt mondta, hogy Gyuri, elhunyt férje, emlékezett rá, milyen fontos volt nekem ez a Korga-kép, hadd adja nekem. Azóta is ott áll a kép a nappalinkban a zongora felett. A képek Zita örök emlékét adják családunknak.

Pléh Csaba
CEU Közép-európai Egyetem

Réger Zita halálának 25. évfordulójára*

„... mivel az igaz útat nem lelém”

A nyelv társadalmilag elfogadott gyakorlatainak elsajátítása és átadása a társas nyelvészet egyik kiemelt kutatási területe. Réger Zita (1944–2001) neve egybeforr a nyelvi szocializáció kutatásával: a nyelvi másság vizsgálatán keresztül a nyelvelsajátítás különböző rítusait az Utak a nyelvhez című, 1990-ben megjelent kötetében foglalta össze, amely ezzel a magyar szociolingvisztika megkerülhetetlen alapművévé vált. Munkássága – az uralkodó korszellemmel szemben minden típusú deficitértelmezést tagadva – a nyelvi szocializáció fogalmi tisztázásán túl a kulturális-szociális identitás és a nyelvhasználat összefüggéseire reflektált: a nemzetközi beszédetnográfia eredményei mellett a magyarországi cigány közösségek nyelvi gyakorlatait ismertette. Réger Zita 2001-ben bekövetkezett halála ezt a kiemelkedő életutat zárta le, mely a normarendszerek szociokulturális eltérését hangsúlyozta.

„A nyelv a szocializáció egy nagy ereje, valószínűleg a legnagyobb, ami létezik.”[1] Edward Sapir 1933-ban megjelent, Language című írásában így vélekedett a közösségbe való beilleszkedés eszközéről és céljáról. Ezt az erőt, a szocializációs folyamatok verbális forrásait kezdetben azonban paradox módon nem elemezték: az amerikai antropológiai tanulmányok az 1920-as évektől kezdve a társadalmi részvételhez szükséges készségek gyermeki és serdülőkori rítusait anélkül kutatták, hogy a nyelvi komponenseket bevonták volna. Fordulatot az 1960-as évek hoztak: a gumperzi beszélőközösség, a hymesi kommunikatív kompetencia és beszédetnográfia, a bernsteini kódok koncepciója a társas-kulturális tudás és a beszédesemények komplex kölcsönhatására irányították a figyelmet. Ez a fordulat, valamint az 1980-as évek beszédetnográfiai vizsgálatai a nyelvi szocializációs kutatások új paradigmáját indították el, melynek magyarországi képviselői – Pap Mária, Pléh Csaba és Réger Zita – az 1970-es évektől kezdve kutatták nyelvészeti aspektusból a nyelv és a társadalmi helyzet kapcsolatát. Elsőként Pap Mária és Pléh Csaba (1972) közösen végzett szociolingvisztikai felmérése a beszédprodukció spontaneitásán keresztül elemezte a nyelvhasználat és a társadalmi helyzet kapcsolatát hatéves gyermekeknél. Eredményeik megmutatták, hogy a nyelvhasználat

* Köszönettel tartozom Susan Galnak, aki Réger Zita 1997-ben készült önéletrajzát megosztotta velem, valamint a tanulmány lektorainak, akik értékes hozzászólásaikkal segítették munkámat.

[1] „Language is a great force of socialization, probably the greatest that exists” (Sapir 1933: 157; a fenti idézet saját fordítás – K. A.).

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.323

szociálisan determinált különbségei léteznek, s a hátrányos helyzet megismeréséhez ténylegesen szükséges a bernsteini korlátozott és kidolgozott nyelvi kódok vizsgálata. 1974-ben PAP szerkesztésében jelent meg A nyelv keletkezése című kötet, 1975-ben pedig ugyanő és SZÉPE GYÖRGY közösen szerkesztették a Társadalom és nyelv című munkát. E kötetek az elsők között tették elérhetővé magyarul a nemzetközi nyelvészeti antropológiai és szociolingvisztikai kutatások eredményeit.

RÉGER ZITA ugyancsak az 1970-es évektől vizsgálta a nyelvi másság szempontjából a gyermekek nyelvelsajátítását és nyelvfejlődését. 1969-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen latin–görög–francia szakos diplomát, majd 1975-ben általános (elméleti) nyelvész végzettséget szerzett. Az 1970-es években kezdett pszicholingvisztikai kutatása a gyermekek magyar–romani nyelvelsajátítási folyamatait spontán társalgások mentén vizsgálta. A RÉGER-archívum több száz magnókazettáját a Nyelvtudományi Kutatóintézet könyvtára őrzi; közülük néhány a CHILDES nemzetközi gyermeknyelvi adatbázis részét képezi. 1974-ben RÉGER a Diepenbeeki Egyetem szociolingvisztikai nyári egyetemén, 1978 tavaszán pedig egy moszkvai tanulmányúton vett részt, és az International Journal of the Sociology of Language már ebben az időszakban közölte a kétnyelvű cigány gyermekek nyelvelsajátításáról szóló tanulmányait (RÉGER 1979, vö. RÉGER 1995). Az 1980-as évek kortárs nemzetközi beszédetnográfiai vizsgálatait európai ösztöndíjas kutatóként (kétszer Párizsban), valamint tengerentúli tanulmányútján vendégkutatóként a Bostoni Egyetemen testközelből ismerhette meg. A nyelvelsajátítás szabályalapú vitáihoz több alapvető kísérleti és longitudinális munkával is hozzászólt (vö. RÉGER 1975). A társas működéseket tekintve az utánzás vitatott szerepéről is írt, kiemelve az utánzás aktív jellegét, valamint annak tanulási és társalgási szerepét (RÉGER 1986). 1986-ban szerzett doktori fokozatot nyelvészetből Budapesten, majd az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa lett. Az 1990-es években – könyve megjelenése után – számos ösztöndíj elnyerését követően magyarországi oktatói és kutatómunkája mellett több alkalommal tanított a Bécsi és a Readingi Egyetemen. Egyik legfontosabb nemzetközi gyermeknyelvi tanulmányát JEAN BERKO GLEASON szerzőtársaként a Language in Society közölte 1991-ben. Teasing in the Linguistic Socialization of Gypsy Children in Hungary című, 1999-ben megjelent munkájában innovatív módon kapcsolta össze a fejlődési pragmatika (OCHS–SCHIEFFELIN eds. 1979) és az interakcionális szociolingvisztika módszereit, elméleti megközelítéseit és fogalmait a nyelvi szocializáció tükrében. A gyermekmeséket, improvizált társalgási játékokat bemutató Cigány gyermekvilág című kötete 2002-ben posztumusz jelenhetett meg. E gyermekfolklór-alkotásokat leíró munka a hagyományos oláhcigány kultúra központi értékeként megjelenített beszélés és ennek műfajai alapján mutatja be a beszédre vonatkozó tudást a gyermekek beszédprodukcióján keresztül.

RÉGER ZITA munkássága nemcsak azért egyedülálló, mert a gyermekek nyelvi hátrányának (a RÉGERi szemléletmód szerint eltérő kommunikációs sajátosságainak, nyelvi másságának) kutatását nem feladathelyzetekben, inkább a mindennapi nyelvhasználati kontextusokon keresztül végezte, hanem azért is, mert a nyelvelsajátítás megfigyelése során különböző társadalmi rétegekhez tartozó magyar és romani anyanyelvű anyák és gyermekeik diszkurzív stratégiáit vizsgálta. A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásait érintő tanulmányai emellett a nyelvészeti kereteket szétfeszítve szociálpolitikai és pedagógiai kapcsolódást is mutatnak.

A ma már ikonikusnak számító, Utak a nyelvhez című 1990-es munkájában a nemzetközi beszédetnográfiai elemzéseket és azok kritikáit publikálta magyarországi kutatómunkájának eredményei mellett. A könyv elméleti (az eltérő szocializációs módokat bemutató) fejezetei nem csupán a nemzetközi eredmények első magyar nyelvű közvetítését jelentették, hanem a gyermeknyelvi kutatások addigi hegemón irányának kritikai reflexióját és az abból radikálisan kilépő tudományos szemléletváltás melletti határozott állásfoglalást, sőt a későbbi kritikai edukációs nyelvészet fontos kérdéseinek megfogalmazását is. Pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálatai az anya-gyermek kommunikáció, valamint a nyelvi szocializáció kérdéskörével foglalkoztak. Magyar nyelven elsőként ismertette a gyermeknyelv-elsajátítás közösség- és kultúraspecifikus vonásait Bambi B. Schieffelin és Elinor Ochs munkái alapján (Schieffelin 1985, Ochs 1985). Az amerikai nyelvészeti antropológusok polinéz és pápuai őslakosokat vizsgálva mutattak rá, hogy a nyelv elsajátítása a társadalmi csoport kompetens tagjává válás alkotóeleme, és hogy a társas gyakorlatok és ideológiák együtt hatnak a nyelv elsajátítására. Megfigyeléseik azt mutatták, hogy az észak-amerikai és európai középosztálybeli kultúrában elterjedt gyermekközpontú modell (amelyben a gondozókat a folyamatos nyelvi alkalmazkodás, az egyszerűsített regiszter használata jellemzi) nem univerzális a nyelvelsajátítás során, így a dajkanyelv és a babanyelv fogalmai is kultúraspecifikusak. A gyermekek a szamoai és kaluli közösségekben hallgatóságként vannak jelen, így a gondozók nyelvi alkalmazkodása elmarad, hiszen a gyermek elsődleges feladata a felnőttek közt zajló kommunikáció elsajátítása anélkül, hogy ők megszólítottként jelen lennének. E helyzetközpontú kommunikációban tehát más ideológiák érvényesültek, mint amelyeket Európában sokszor természetesnek tartunk.

Évtizedekkel később (már Réger halála után) e modellek hatékonyságát vizsgálta Ochs a munkatársaival neurodiverz gyermekek nyelvi szocializációja során (Ochs–Solomon 2004). Megállapításuk szerint a gyermekközpontú kommunikáció szenzoros ingerei (mint a túlzó hangsúlyváltások, arckifejezések) sokkal inkább túlingerlődéshez vezetnek, mint a gondozó gyorsabb, ám érzelmileg mérsékeltebb megnyilvánulásai. A helyzetközpontú modell alkalmazásának előnyeit is meg kell tehát említeni, hangsúlyozva, hogy a modellek értékszembesítése felesleges (ahogy ezt az értéksemlegességet már Réger is kiemeli). Ebben a tipológiában a nyelv szimbolikus és performatív képességek révén eszközzé válik annak a célnak a megvalósításában, hogy a gyerekek a helyzetekhez illő formákat sajátítsák el a társas kapcsolataikban; így válik a nyelv társadalmilag elfogadott használati módjainak átadása a kultúraátadás céljává és eszközévé, mely a nyelvi szocializáció definíciója.

Réger a gyermek- és helyzetközpontú modellek bemutatása során a szociokulturális meghatározottságra helyezte a hangsúlyt, ami a nyelvészet etnográfiai fordulatának egyik legfontosabb jellemzője. Ebben a megközelítésben a fishmani értelemben vett diglossziás nyelvi helyzet mellett érvelt, amely egyértelműen cáfolta az uralkodó korszellem deficitértelmezését, a hagyományos cigány felnőtt-gyermek beszédkapcsolat kommunikációs hiányosságait empirikus adatokra támaszkodva. A felnőtt-gyermek interakciókon túl Réger a gyermekek egymás közötti kommunikációját is vizsgálta. Az elsők között vallotta Magyarországon, hogy nemcsak a gyermekek nyelvi gyakorlatait irányítják meghatározott szabályok, hanem a hozzájuk intézett gondozói beszédet is, ezért nem csupán a gyermekek nyelvi produkcióját érdemes vizsgálni, hanem figyelmet kell fordítani a nyelvet elsajátító kisgyermeket körülvevő társadalmi és interakciós kontextusra is.

Ebből kiindulva a nyelvi hátrány BERNSTEINi elméletét és kritikáját is ismertette. BERNSTEIN azt kutatta, hogy az osztályhelyzet és a családi szerepviszonyok milyen mértékben befolyásolják a kommunikációt a családon belül, ez hogyan hat a gyermek lelki alkatára, és az otthon elsajátított nyelvi kommunikáció aztán milyen módon befolyásolja az iskolai teljesítményt. Kidolgozott és korlátozott kódokat, valamint nyílt és zárt szereprendszereket választott szét, s ezek elvárásrendszereit és társadalmi kontextusát tette az iskolai eredményesség fő kritériumává. Elméletét ugyanakkor többen is bírálták. PAP MÁRIA már 1982-es, A BERNSTEIN-féle szociolingvisztikai elmélet kritikai elemzéséhez című tanulmányában is kitért két, a módszertant érintő kritikára. ULRICH OEVERMANN (1972) szerint az elmélet BERNSTEINi megfogalmazásában kiküszöbölhetetlennek tűnő körbenforgás van abból adódóan, hogy a szituáció, a beszédhelyzet határozza meg a benne létrehozott beszéd jellegét, a beszédhelyzet viszont nem írható le a benne létrehozott beszédtől függetlenül. Véleménye szerint továbbá megkérdőjelezhető az elméletben feltételezett kauzális kapcsolatok ellenőrizhetősége. WILLIAM LABOV sem fogadta kritika nélkül BERNSTEIN elméletét, ám azokat a kérdéseket, melyeket megfogalmazott (pl. Mi a kód jelentése? Elegendő-e kétféle kód?), végül ő sem válaszolta meg. LABOV kritikája jelentősen hozzájárult a BERNSTEINi koncepció félreértéséhez, melynek rehabilitálása később filológiai bizonyítékokra építve valósult meg (BOLANDER–WATTS 2009).

RÉGER leginkább SHIRLEY BRICE HEATH (1983) kritikájára támaszkodott munkájában, ennek nyomán ismerhette meg a magyar szociolingvisztika HEATH kutatási eredményeit. Az amerikai nyelvészeti antropológus Ways with Words című kötetében a gyermekek írásbeli gyakorlatait társadalmi-gazdasági és etnikai szempontból elemezte egy diverz észak-amerikai közösségben. Ez az etnográfiai kutatás az írásbeliség társadalmi-kulturális vonatkozásait vizsgálta fehér és fekete gyermekek iskolai eredményessége szempontjából. Az írásbeli szocializáció HEATH szerint meghatározó tényezője az iskolai sikerességnek (ráadásul ez a BOURDIEUi habituselmélet hatalmi különbségeket érintő megállapítását is alátámasztja: e szerint az otthon habitusa fenntartja a hatalmi különbségeket a gyermekek oktatási, kulturális és gazdasági tőkéhez való hozzáférésében). HEATH az iskolai hátrány kulcsának ugyancsak a nyelvet, a nyelvhasználatot tekintette, de ezt nem tartotta elégséges magyarázatnak. A nyelvi szocializáció útjának, a kommunikatív kompetencia fejlődési folyamatának a leírásában ugyanis a szorosan vett nyelvhasználaton túl mindazokat a tényezőket számba vette, amelyek a nyelvhasználat körét, a nyelvi szocializáció folyamatát a közösségben befolyásolhatják: az olvasási, írási szokásokat, a tér- és időhasználat eltéréseit, a közösség életének fizikai és társadalmi határait, az életmód és a szabadidő-eltöltés módjait és az ezekből eredő eltérő tapasztalati lehetőségeket, az egyént körülvevő kommunikációs háló kiterjedtségét.

RÉGER a fenti megállapítások ismeretében végezte empirikus kutatását, melyben 13 kétnyelvű magyarországi cigány közösség vett részt. Főbb megállapításai szerint a kisgyermekeknek szóló romani gondozói (anyai) beszéd alkalmazkodik a gyermekek életkori sajátosságaihoz; a gondozói beszédben megjelenik az egyszerűsített regiszter és a felnőtt közösségben releváns beszédmódok (pl. az ugratás) használata is. Az általa vizsgált közösségekben a gyermekek szóbeli kultúrájának része a párbeszédes jelleg, az interaktív szövegalkotás a gyermekekhez szóló beszédben és a laza, improvizatív szerkesztésmód. Gyakori a dialógusimprovizáció stratégiája is: e rögtönzött párbeszédek az anya által létre-

hozott társalgások a beszélni még nem tudó gyermekkel. A legfiatalabb életkortól jellemző a mesemondás, amely a kisgyermekeket hallgatóként és szereplőként is bevonja a történésekbe. A tesztkérdések használatának változatossága is megjelenik. Ezek olyan kérdések, amelyekre a kérdező személy már eleve tudja a választ, és a beszédpartnerétől ezt várja el. Réger egyik legfontosabb állítása az, hogy a vizsgált roma közösségekben a kisgyermekhez szóló beszéd olyan nyelvi mintákat közvetít, amelyek a későbbiekben (a megfelelő kommunikációs helyzetekben) adekvát beszédmódot jelentenek. Az anyai beszéd sajátosan alkalmazkodik a kisgyermek adott kommunikációs és nyelvi szintjéhez (vö. a gyermek- és helyzetközpontú modellek jellemzőivel). A kisgyermeknek szóló beszéd a szorosan vett nyelvi üzeneten túl kulturális és társadalmi információkat is közvetít a gyermek számára, s korántsem csupán a tartalmi tényezőkön át: a szülői, gondozói beszéd formai sajátosságai, illetve a nyelvi interakciók szerveződése maga is hordoz társadalmi és kulturális információt, ezáltal a nyelvi tényezők maguk is részei a szocializáció eszköztárának.

Réger Zita szocializációs vizsgálatait korát megelőzve a preskriptív nyelvszemlélettel való teljes szembefordulás jellemezte. Kutatóként nem értékelte, hanem leírta a résztvevők nyelvi gyakorlatait, valamint a kommunikatív kompetencia eltéréseire helyezte a hangsúlyt. Deficit vagy hátrány helyett másságként, nyelvi különbségként értelmezte a különböző beszédmódokat, mely kutatói pozícióra manapság is égető szükség lenne „az igaz út" megtalálásához.

Hivatkozott irodalom

Bolander, Brook – Watts, Richard J. 2009. Re-reading and rehabilitating Basil Bernstein. *Multilingua* 28: 143–173.

Heath, Shirley Brice 1983. *Ways with Words. Language, Life and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ochs, Elinor 1985. Variation and Error. A Sociolinguistic Study of Language Acquisition in Samoa. In: Slobin, Dan Isaac ed., *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition 1*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.

Ochs, Elinor – Schieffelin, Bambi B. eds. 1979. *Developmental Pragmatics.* Academic Press, New York.

Ochs, Elinor – Solomon, Olga 2004. Introduction. Discourse and Autism. *Discourse Studies* 6: 139–146.

Oevermann, Ulrich 1972. *Sprache und soziale Herkunft.* Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Pap Mária – Pléh Csaba 1972. Szociolingvisztikai vizsgálat hatéves fővárosi gyermekek körében. *Szociológia* 6: 211–234.

Pap Mária szerk. 1974. *A nyelv keletkezése.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Pap Mária – Szépe György szerk. 1975. *Társadalom és nyelv.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Pap Mária 1982. A Bernstein-féle szociolingvisztikai elmélet kritikai elemzéséhez. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 14: 75–86.

Réger Zita 1975. Közös törvényszerűségek az anyanyelv-elsajátítás és a gyermekkori idegennyelv-elsajátítás folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 99: 343–350.

Réger Zita 1979. Bilingual Gypsy Children in Hungary. Explorations in 'Natural' Second-Language Acquisition at an Early Age. *International Journal of the Sociology of Language* 19/1: 59–83.

Réger Zita 1986. The functions of imitation in child language. *Applied Psycholinguistics* 7: 323–352.

Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Réger Zita 1995. The language of Gypsies in Hungary: an overview of research. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 79–92.
Réger Zita 1999. Teasing in the Linguistic Socialization of Gypsy Children in Hungary. *Acta Linguistica Hungarica* 46: 289–315.
Réger Zita 2002. *Cigány gyermekvilág.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.
Réger Zita – Gleason, Jean Berko 1991. Romani child-directed speech and children's language among Gypsies in Hungary. *Language in Society* 20: 601–617.
Sapir, Edward 1933. Language. In: Seligman, Edwin Robert – Johnson, Alvin eds., *Encyclopaedia of the Social Sciences* 9. Macmillan, New York. 155–169.
Schieffelin, Bambi B. 1985. The Acquisition of Kaluli. In: Slobin, Dan Isaac ed., *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition.* Lawrence-Erlbaum Associates, Hillsdale. 525–593.

Kresztyankó Annamária
Maimonidész Zsidó Általános Iskola és Gimnázium

Horváth János és Nagy J. Béla levelezése

A két tudós személyes kapcsolatának első nyomait a Napkelet őrzi, amelyben Nagy József az 1920-as évek közepén több kisebb cikket jelentetett meg a szerkesztés munkáját elvégző Horváth János közreműködésével (Nagy 1924, 1925, 1926). Ezen a rövidebb néven korábban Nagy J. Béla már a Nyelvőrben is publikált (Tompa 1954: 222).

Kevesen ismerik Horváth János baráti társaságát. Ennek tagjai voltak az Irodalomtörténeti Társaságból Angyal Dávid, Baros Gyula, Pintér Jenő, az Eötvös Collegiumból Gerevich Tibor, Eckhardt Sándor, Hankiss János, Kodály Zoltán, Németh Gyula, Pais Dezső, Szabó Miklós, Szekfű Gyula, Török Pál, Trócsányi Zoltán; az Akadémiáról Károlyi Árpád, Melich János, Solymossy Sándor, Zsigmond Ferenc; a Napkeletből Gyallay Domokos, Keményfy János, Nagy J. Béla és Tolnai Vilmos.

A Múzeum körúton lévő Szikszay étterem, majd 1926 nyarától, Horváth János Tisztviselőtelepre költözése után a (ma a Bláthy Ottó utcában lévő) Kaszinó, később az Üllői út elején található Potzmann vendéglő volt a szokásos összejöveteli hely. Ezek a pénteki találkozások voltak a baráti kör rendszeres fórumai; azonban ezekről maradt fenn a legkevesebb anyag. (Mindezekről lásd: Korompay H. J. 2020: 251.)

Többek között ezekre emlékezett vissza az Akadémiai Könyvtár és Információs Központban őrzött levelezés (a Horváth Jánostól származók csak részben maradtak fenn). Ezekből közöljük kronologikus rendben tudománytörténetű érdekű megjegyzéseiket.

A kéziratban előforduló aláhúzott elemeket, melyek legtöbbször nyelvi formákat emelnek ki, dőlten közöljük. A szakirodalmi utalásokat a Magyar Nyelv szerkesztésmódjához igazítottuk. A levelek szövegében az általunk megadott hivatkozásokat szögletes zárójelben tüntetjük fel. Kiegészítéseink szintén szögletes zárójelben jelennek meg.

A levelekben említett Horváth János-művek a legújabb kiadásban is olvashatók (HJVM., HJIM. I–IV., HJIKM.V.).

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.328